

ТДУ 677.21.

БАҶО БА НАВЪҶОИ НАМУДИ ПАХТАИ G. BARBADENZE L., НИСБАТ БА УСТУВОРИИ ПАЖМУРДАШАВИИ ФУЗАРИОЗӢ

Рустамов Ш. Р. – омӯзгор, **Сангинов А. С.** – дотсент, ДДБ ба номи Н.Хисрав, **Султонова М. Х.** - Институти боғдорӣ ва сабзавоткорӣи АКҶТ

Калимаҳои калидӣ: баҳо, пахта, пажмурдашавӣ, устуворнокӣ, растани, касалӣ, барангезанда, ҷудокарда, намунаҳо, омӯзиш, масунӣ, коллексияи ҷаҳонӣ.

Дар айни замон баҳо додан ба навъҳои пахтаи маҳиннахи нисбат ба пажмурдашавӣи фузариозӣ устувор аз рӯи методикаи Соловев А.Н. [1938] гузаронида шуданд.

Аз рӯи ин методика барои ба вучуд овардани заминаи сироятӣ тавсия дода мешавад, ки 250-300 кг ҷави сулӣ ё ҷави хушкӣ сироятӣ тайёр карда шавад. Чунин миқдори ғаллаи сироятнамуда дар озмоишгоҳҳо қабл аз 45-50 рӯз тайёр карда шуд.

Минбаъд сирояти тайёрнамударо ба ҳар тарафи майдон мепошанд. Баъди пошидани дони сироятёфта майдонро ду маротиба шудгор мекунад. Растани муфтхӯр (ангал) ба тамоми майдон тақсим мешавад, вале қисман он метавонад аз ҷониби микроорганизмҳои муқобили дар хок буда, пахш карда шавад. Дар натиҷа фаъолияти манбаи сироятии пошидашуда метавонад паст равад.

Сироятёбии навъҳои пахтаи ба сироят мутаассиршаванда дар чунин заминаи сироятёфта мутобиқи маълумотҳои бисёрсола аз 55-60% боло намеравад. Шудгори дукаратаи майдон баъди вориди намудани сироят ҳам ба мақсад мувофиқ нест, зеро ин ба паст рафтани фаъолияти касали барангезанда бурда мерасонад.

Аз ин рӯ, заминаи сироятии бо чунин тарз ба вучуоварда барои муайян намудан ва интиҳоби растаниҳои пахтае, ки ҳақиқатан ба пажмурдашавӣи фузариозӣ устувор бошанд, муносиб нест.

Норасоихҳои дар боло зикр ёфтаи методикаи Соловев А.Н. [1964] ба назар гирифта, дар озмоишгоҳи фитопатологияи филиали Институти зироаткорӣ дар вилояти Хатлон гузаронида шуд.

Ба ғайр аз ин, аз ҷониби мо то ворид кардани ҷави сулии сирояткардашуда дар чуқуриҳои 6-7см дар қаторҳои ояндаи пахта санҷида шуд. Чунин тарзи сирояткунӣ дар назди решаҳои пахта манбаи мабдаи сироятиро ба вучуд меорад ва пахш кардани занбурӯги *Fusarium vasinfectum* AtA-барангезандаи пажмурдашавӣи фузариозӣ бошад, тавре ки дар мавриди саросар пошидани маводи иллатзо дида мешавад, амалан номумкин аст.

Дуруст пошидани ҷави сулии сироятёфта миқдори осеббинии растаниҳоро бо пажмурдашавӣи фузариозӣ то ба 82,3% зиёд мекунад.

Дар солҳои охир навъҳои пахтаи дар водии Вахш ноҳиябандикардашуда аз вилти фузариоз осеб мебинанд, ки ҳосилнокии зироатҳоро хеле паст мекунад. Аз ин рӯ, зарурате пеш омадааст, ки дар байни намудҳои гуногуни пахтаи маҳиннахи олам манбаъҳои ҷустуҷӯ карда шаванд, ки дар худ нисбат ба ин касалиҳои хавфнок маҷмӯи генҳои баланди устувориро доро бошанд.

Истифодаи донорҳои устувор дар селексияи амалӣ имкон медиҳад, ки навъҳои устувори парваришшаванда зиёд карда шаванд ва онҳо метавонанд захираи воқеии баланд бардоштани ҳосилнокии ин зироати муҳими стратегӣи кишвар бошанд.

Омӯзиши намунаҳои коллексияи пахта дар заминаи сироятӣ имкон дод, ки гуногунрангии зиёди онҳо аз рӯи осеббинӣ ва ҳосияти зоҳиршавӣ, аз амалан масунӣ то ҳассосии зиёд, дар мавриди дараҷаҳои гуногуни ҳассоснокӣ ва шаклҳои гуногунии захирашавӣи касалиҳо, муқаррар карда шавад.

Афзоиш ва зиёд гардидани касалиҳо бо сабаби заиф шудани растаниҳо рӯйдоди зуд-зуд ба амал меомада мебошад, ки он сабаби муқаррарии саҳт осеб дидани растаниҳо аз касалиҳо ба шумор меравад.

Растаниҳои бештар боқувват то дараҷае ба осонӣ метавонанд ба муқобили касалӣ муқобилият нишон диҳанд, растаниҳои заиф бошанд, муқобилият нишон дода натавониста, ба касалӣ гирифтोर мешаванд. Ба растаниҳои заиф шароитҳои гуногуни хокӣ, ҳароратӣ, речаи обӣ ва ғайра таъсир мерасонанд.

Дар мавриди пахта бошад, аҳамияти махсусро пастшавӣи ҳосилхезии хок дар бар мегирад.

Аз ҷумла афзоиши пурзӯри касалии пажмурдашавӣи бо камшавӣи миқдори умумии моддаҳои ғизоии хоки ноҳияҳои пахтакор низ алоқамандии зич дорад.

Пажмурдашавии пахта касалии гибриди ба ҳисоб меравад, ки онро занбурӯги *Fusarium vasinfectum* Atk ба амал меорад.

Дар шароитҳои мо касалии пажмурдашавии дар заминҳои пахтазор одатан аз миёнаҳои моҳи июн мушоҳида мегардад. Зоҳиршавии нисбатан зиёди касалии ба нимаи дуоми давраи нашъунамо, аз охири август то октябр рост меояд.

Дар ҷараёни баҳо додани маводи васеи коллексионӣ зоҳиршавии комплекси устуворнокӣ нисбат ба фузариоз мушоҳида карда шуд. Ҷустуҷӯи донорҳо, ки дар худ устуворнокиро нисбат ба чунин патогенҳои хавфнок якҷоя дар бар гиранд, дар мавриди баҳо додани намунаҳо дар заминаи (фони) сироятӣ гузаронида шуд. Сипас, навъ ва шаклҳои ҷудокардашуда дар гурӯҳҳои алоҳида омӯхта шуданд.

Дар қитъаҳои коллексионӣ маводи бешумори буттаҳои типашон гуногуни шохаронӣ вучуд дорад. Ин намунаҳои навъӣ аз рӯйи дарозӣ ва дигар нишондодҳои сифатии нах бо гуногуншаклии зиёд фарқ мекунанд, ки имкон медиҳанд дар солҳои наздик ҳамчун маводи ибтидоӣ барои корҳои оянда ҷудо карда шуда, истифода бурда шаванд.

Коллексияи ҷаҳонии пахта яке аз сарчашмаҳои асосии таъмин намудани таҷрибагузаронии таҳқиқоти стансияҳо бо намунаҳои навъӣ ба шумор меравад, ки аз тамоми мамлакатҳои олам ҷамъоварӣ карда шудааст.

Омӯзиши коллексияи намунаҳои пахта дар заминаи (фони) пажмурдашавии фузариозии сироятӣ имкон дод, ки гуногунии зиёди онҳо аз рӯйи дараҷаи осеббинӣ ва ҳосияти зоҳирёбӣ-аз масунӣ (иммунӣ) то мутаассиршавии зиёд, дар мавриди дараҷаи гуногуни ҳассосият то шаклҳои гуногуни зоҳиршавии касалии, муқаррар карда шаванд.

Рушди соҳаи пахтапарварӣ бисёр ҷиҳат аз татбиқи намудан ва кишти навъҳои пахтаи маҳиннаҳу миёнаҳои нисбатан сермахсул, зудрас, серҳосил, баландсифат ва ба касаливу зараррасонҳо устувор вобастагӣ дорад.

Дар солҳои охир яке аз вазифаҳои асосии корҳои илмию таҳқиқотӣ бо маводи коллексионӣ аз ҷустуҷӯи шакл ва намунаҳои устуворнокиашон баланд нисбат ба касалиҳои фузариоз ва пӯсиши сиёҳи решагӣ ба ҳисоб меравад.

Барои рушди соҳаи пахтапарварӣ вазифаи омӯзиши ҷуқури агробиологӣ ва баҳо додан ба коллексияи намунаҳои навъии пахта дар шароити иқлими ҷануби Тоҷикистон пеш гузошта шуда буд. Таҳқиқот дар филиали Институти зироаткорӣ дар вилояти Хатлон гузаронида шуд.

Дар натиҷаи баҳо додан ба қитъаи сироятёфтаи пажмурдашавии дар 50 намунаи навъҳои коллексияи пахтаи намуди *G.Barbodenze L.* 15 намунаи навъҳои ба пажмурдашавии фузариоз устувор ҷудо карда шуданд, ки дар онҳо осеббинӣ аз 0 то 15%-ро дар муқобили 68,2% - и 8763-и ташкил дод.

Ҷадвал - Намунаи навъҳои ҷудокардашудаи пахтаи намуди *G. barbadenze L.*, аз рӯйи маҷмӯи устуворнокӣ нисбат ба пажмурдашавии фузариоз (солҳои 2017-2019)

№р №т	Намунаи навъҳо аз рӯйи фехристи интродуксияҳо	Номи намудҳои навъӣ	Ҷумҳурӣ, мамлакат	Аз пажмурдашавии фузариозӣ осебнадида, %
1	St. 9326-B	Намуна	Тоҷикистон	2.3 %
2	St. 8763-И	Намуна	Туркманистон	68.2 %
3	6292	7072-B	Тоҷикистон	0.0 %
4	6279	7318-B	Тоҷикистон	0.0 %
5	6282	7073-B	Тоҷикистон	0.0 %
6	6304	6808-B	Тоҷикистон	0.0 %
7	5233	6465-B	Тоҷикистон	0.0 %
8	5235	6249-B	Тоҷикистон	0.0 %
9	5029	5595-B	Тоҷикистон	0.0 %
10	3844	35-1	Ўзбекистон	0.0 %
11	4426	01998	Озарбойҷон	0.0 %
12	4587	Semi aspergo	Перу	0.0 %
13	5762	Хати нав	ИМА	0.0 %
14	5848	АС-307	Покистон	0.0 %

Аз 50 навъ пахтаи намуди *G. barbadenze L.*, 12 тоаш ҷудо кардашуда аз рӯйи маҷмӯи устуворнокӣ нисбат ба пажмурдашавии фузариоз.

АДАБИЁТ

1. Сангинов Б.С. Значение инфекционного фона в создании устойчивых к болезням сортов советского тонковолокнистого хлопчатника. / Б.С. Сангинов, М.Я. Менликиев //В кн. Хлопководство и применение минеральных удобрений в СССР - Душанбе, 1968. - С. 43- 44.

2. Сангинов А.С. Селекция хлопчатника *G. barbadense* L., на вилтоустойчивость сортов к фузариозному увяданию. /А.С. Сангинов //Сборник научных трудов, том 8, Душанбе. 2014. - С. 21-24.
3. Султанова М.Х. Поражение тонковолокнистого хлопчатника комплексом патогенных организмов /М.Х. Султанова //Тезисы Респ. конф. молодых ученых и специалистов Тадж. ССР, посвящ. XXV съезду и 60-летию Великой Октябрьской Революции - Душанбе, Дониш. - 1977. - С. 131-132.
4. Султанова М.Х. Взаимоотношение *Fusarium oxysporum f. vasinfectum* другими почвенными патогенами. /М.Х. Султанова, Н.К. Имамова, М.Я. Менликиев //Труды Тадж, СХИ. «Исследования по агрономическим проблемам Таджикистана» - Душанбе, 1977. - т. 27,-С. 65-71.
5. Султанова М.Х. Культуральные особенности и патогенность штаммов *Thielaviopsis basicola* - возбудителя черной корневой гнили хлопчатника /М.Х. Султанова//Изв. АН Тадж. ССР, отд. биол. наук. 1986. № 4. - С. 98-100.
6. Соловьев А.Н. Фузариозный вилт египетского хлопчатника /А.Н. Соловьев, Л.В. Поярков //Тошкент. - Гос.издат. Уз. ССР, 1945. - С. 88-89.

АННОТАЦИЯ

ОЦЕНКА СОРТООБРАЗЦОВ ХЛОПЧАТНИКА ВИДА *G. BARBADENSE* L., НА УСТОЙЧИВОСТЬ К ФУЗАРИОЗНОМУ УВЯДАНИЮ.

Рост и развитие болезни в связи с ослаблением растений, весьма частое явление, которое является обычной причиной сильных поражений растений хлопчатника болезнями. Более сильные иммунные растения довольно легко противостоят заболеваниям, а слабые, не способны противостоять им, погибают в любой фазе развития.

На ослабление растений оказывают влияние различные экологические условия для их роста, например, как почвенные, температурные условия, водный режим, питание, влияние возбудителей болезней и вредителей и многое другое.

Оценка обширного изучения мирового коллекционного материала наблюдается при проявлении комплексной устойчивости хлопчатника к фузариозному увяданию.

Ключевые слова: оценка, увяданию, хлопчатника, устойчивость, растений, заболеваний, инфекционном, выделено, образцов, изучение, иммунитет, мировая, коллекция.

ANNOTATION

ASSESSMENT OF FINE-FIBER COTTON FOR RESISTANCE TO FUSARIUM WILT.

Disease growth and development due to weakening of plants very frequent occurrence which is a common cause of severe disease damage to cotton plants. Stronger immune plants can fight disease quite easy but the weak are unable to resist them, die to any stage of development. The weakening of plants is influenced by various environmental conditions for their growth, for example as soil, temperature conditions, water regime, food, influence of disease and pest carriers and much more. An assessment of the extensive study of world collection material is observed with the complex resistance of cotton to fusarium wilt is manifested.

Key words: assessment, wilting, cotton, resistance, plants, disease, infectious, selected, samples, study, immune, world, collection.